

VIII. Архівні відкриття

тут історії НАН України. — К., 1992. — 240 с.: табл.

¹³ Ковба Ж. Н. Чешская эмиграция на Украину во вт. пол. XIX — начале XX ст. Дис... канд. іст. наук. — Л., 1974.

¹⁴ Солошенко О. М. Зміни чисельності та складу населення Лівобережної України в др. пол. XIX ст. Дис... канд. іст. наук. — Х.: Харківський державний університет, 1997. — 288 с.

¹⁵ Энциклопедический словарь // Издатели Брокгауз Ф. А. Ефрон И. А. — СПб.: Типография И. А. Ефрона, 1989. — Т. XXIV. — 474 с.; Энциклопедический словарь // Издатели Брокгауз Ф. А. Ефрон И. А. — СПб.: Типография Акц. Общ. «Издательское дело», 1901. — Т. XXXII. — 480 с.

¹⁶ Весь Екатеринослав (Справочная книга) — Екатеринослав, Тип.-Лит. Л. И. Сатановского. — 1904. — 638 с.

¹⁷ Волинська область. Історія міст і сіл УРСР / Ред. П. Т. Тронько в 26-ти т. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. — 778 с.

¹⁸ Історія Києва. В 3-х т. 4-х кн. / Ред. Сарбей та ін. — К.: Наук. думка. — Т. 2. — 438 с.; Киев. Энциклопедический справочник / Ред. А. В. Кубрицкого Издание 2-е. — К.: Главная редакция УСЭ, 1985. — 759 с.

Ігнат'єва Ірина

ВІДОБРАЖЕННЯ ВИХОДУ ЄВРЕЇВ З ЄГИПТУ В БІБЛІЙНИХ ТА АНТИЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ

У дослідженні проблем біблійної історії найскладнішим завданням є з'ясування історичної основи подій, вітворених в священних текстах. Особливістю біблійних текстів є ідеологічна спрямованість, тлумачення історичних або легендарних подій з позиції основної ідеї Біблії — створення цілісної концепції перетворення монотеїстичної віри в племінного бога Ягве в загальнонаціональну релігію. В історичному контексті це означало утворення періодизації історії єврейського народу від появи єврейських племен на території Палестини, закладання основ майбутньої релігії через божественні одкровення (біблійні «Заповіти»), переселення єврейських племен до Єгипту, подальший Вихід євреїв з Єгипту і поступове утворення Ізраїльсько-Іудейської держави, наступний період Вавилонського полону і остаточне формування іудейської релігії, відображене в творах біблійних Пророків. Серед зазначених періодів історії Ізраїлю найважливіше значення має період Виходу євреїв з Єгипту, який ознаменував собою набуття

¹⁹ Короткий довідник з історії України / І. Ф. Курас, М. О. Багмет, І. І. Федьков та ін. — К.: Вища школа, 1994. — 255 с.; Поділля: Історико-етнографічне дослідження. — К.: Вид-во культурного центру «Доля», 1994. — 504 с.

²⁰ Данильченко О. П. Етнічні групи півдня України економічне та соціально-політичне становище на поч. 20-х рр. XX ст. — К., 1993. — 58 с.

²¹ Кулинич І. М., Кривець Н. В. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. — К.: НАН України, Інститут історії НАН України, 1995. — 271 с.

²² Кабузан В. М. Русские в мире. Динамика численности и расселения (1719-1989). Формирование этнических и политических границ русского народа. — СПб.: Издательство Русско-Балтийский информационный центр «Блиц», 1996. — 347 с.; Кабузан В. М. Народы России в XVIII веке. Численность и этнический состав. — М.: Наука, 1990. — 256 с.; Наулко В. И. Развитие межэтнических связей на Украине / Историко-этнографический очерк. — К.: Наук. думка, 1975. — 276 с.; Він же. Хто і відколи живе в Україні. — К.: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 1998. — 80 с.

єврейським народом самосвідомості, своєї відмінності від інших давньосхідних народів через укладання нового Заповіту з Богом, нового божественного одкровення, яке вплинуло на формування національної культури на всіх рівнях її прояву — від утворення іудейської ідеології до закладання основ державності.

Саме цей період у порівнянні з іншими в біблійній історії, насичений напівлегендарними та фантастичними елементами оповідання, які тісно переплітаються з відомими історичними подіями та особистостями, що значно ускладнює можливість відновлення історичних подій. Незважаючи на величезний обсяг різноманітної інформації стосовно додержавного періоду, велику складність викликає визначення можливої історичної основи біблійного оповідання, тобто тих біблійних фактів, які б свідчили на користь дійсності зображуваних подій, що В. Шнірельман називає «історичним ядром» оповідання Біблії про Вихід.

Однак вирішення поставленого завдання є неможливим через відсутність в науковому се-

редовищі виробленої уяви про події Виходу, оскільки дискусії на користь або проти історичності вказаних подій між представниками різних напрямків біблеїстики досі тривають. Тому важливим завданням для сучасної науки в напрямку визначення історичності подій Виходу є застосування до біблійного оповідання досягнень вчених в галузі лінгвістики, египтології, правознавства та археології, які можуть створити певну уяву про можливе переселення ізраїльтян з Єгипту в Палестину на фоні історичних подій найбільш відповідних Виходу епох.

Оповіданню про Вихід ізраїльтян з Єгипту присвячено декілька книг Біблії. Переселення колін Ізраїлю до Єгипту змальовується в останніх главах книги Буття, в процесі розгортання історії життя біблійного патріарха Йосифа. Період після смерті Йосифа до появи в історії Виходу особи Мойсея та безпосереднє виселення ізраїльтян з Єгипту, відображені в Другій книзі Мойсея, Вихід. Однак, біблійна історія цієї події далеко не повністю обмежується книгою Вихід. Оповідальні фрагменти мандрів ізраїльтян по пустелі вміщені укладачами Біблії в наступні три книги Мойсея — Левіт, Числа та Повторення Закону. Отже, подіям Виходу ізраїльтян з Єгипту присвячена основна частина Біблії, яка стосується додержавного періоду історії ізраїльського народу.

Основний зміст Книги Вихід міститься, подібно до книги Буття, в двох біблійних першоджерелах — Яхвісті та Елохісті, які датуються відповідно X–IX та VIII ст. до н.е., тобто періодом розпаду монархії. Не відволікаючись на проблеми історико-літературної критики, зазначимо лише, що ці два джерела (Яхвіст та Елохіст) визначаються вченими як первісні джерела Біблії, на основі яких ґрунтується біблійне оповідання, яке протягом багатьох віків підлягало редагуванню, однак основний обсяг цих творів залишався незмінним завдяки включенню найдавніших пластів Біблії до канону Священних текстів. В період виникнення творів Яхвіста та Елохіста, історія Виходу євреїв з Єгипту мала не менше значення, ніж події книги Буття, оскільки Вихід ототожнювався з наданням незалежності давнім ізраїльтянам, виникненням у них засад державності та, найголовніше, оформленням іудаїзму як національної релігії.

В основі оповідання Яхвіста — прихід Авраама в країну Ханаан, вимушене переселення Якова та його синів до Єгипту та Вихід звідти під керівництвом Мойсея; в Елохісті ж основна увага приділяється патріарху Йосифу та його діянням, а в оповіді про Вихід цент-

ральне місце посідає Синайське законодавство та проголошення Десяти Заповідей¹. Однак, відволікаючись на проблеми утворення основ майбутньої держави, автори Яхвіста-Елохіста взагалі не звертають увагу на соціально-економічну сторону життя ізраїльтян в період Виходу.

Отже, в подальшому розгляді історії Виходу потрібно брати до уваги такі особливості уяви авторів Яхвіста-Елохіста про ці події:

1) Яхвіст-Елохіст укладався в умовах гострого протистояння між Іудейською та Ізраїльською державами, кожна з яких претендувала на право спадкування державності та релігійної традиції давніх ізраїльтян, що зумовило тенденційне спрямування тексту.

2) Уявлення укладачів Біблії про виникнення держави та ідеології вимагало зменшення обсягу історичних подій та хронології від звільнення ізраїльтян від єгипетського полону до заселення Палестини, а також вносило протиріччя між об'єктом законотворчості (напівослим ізраїльським народом) та релігійно-правовими нормами біблійного законодавства.

3) Основна ідея Яхвіста-Елохіста була зосереджена саме на історії Виходу з Єгипту, а не на періоді патріархів, що може свідчити на користь важливості цієї події для літописання.

Книга Вихід складається з восьми частин: історія ізраїльтян після смерті Йосифа; поява на престолі Єгипту фараона, «який не знав Йосифа» (Вих. 1, 8), який через небезпеку можливості об'єднання ізраїльтян з «ворогами Єгипту» (Вих. 1, 10), примусив ізраїльтян до виснажливих робіт — будівництва «міст для запасів» Пітом та Раамзес (Вих. 1, 11) та робіт на полях; народження Мойсея, його виховання в царській родині; обрання богом Мойсея як керівника Виходу ізраїльтян з Єгипту (Вих. 3, 7); переговори Мойсея з фараоном (Вих. 5–11); Вихід ізраїльтян з Єгипту (Вих. 12); мандрування по пустелі (Вих. 12–19); Синайське законодавство (Вих. 20–23); повеління про будівництво релігійних святинь та їх виготовлення (Вих. 25–27, 35–40). Всі складові частини книги підкорені основній ідеї — набуття ізраїльтянами незалежності, утворенню ознак державності та встановлення релігійного культу, тобто набуття ізраїльтянами ознак державності. Сюжет книги розгортається відповідно необхідному для авторів розкриттю основної ідеї твору.

За своїм змістом книга Вихід являє собою поєднання двох елементів — оповідного та законодавчого. Якщо не зважати на деякі законодавчі уривки (Вих. 12, 1–28; 13, 2–16), то

VIII. Архівні відкриття

інші законодавчі частини в книзі Вихід являють собою два самостійних закінчених цілих: одне (Вих. 20–24) містить в собі коротке, майже схематичне зведення постанов правового, релігійного та етичного характеру; інше (Вих. 25–31) складається головним чином з предписань про будівництво та облаштування рухомого храму (Скінії), про порядок освячення Скінії та священників².

Законодавство книги Вихід містить так звану «Книгу Заповіту», яка є найдавнішим кодексом законів П'ятикнижжя, вміщену в книгу Вихід 20, 22–23, 33. Із ним тісно пов'язана частина Виходу 34, 11–27, яка вважається Малою Книгою Заповіту. Книга Заповіту вміщена в Елогічний документ, тобто могла бути укладена не пізніше першої половини VIII ст. до н.е. Мала Книга Заповіту входить в Ягвістичний документ, який виник не пізніше IX ст. до н.е.³. Закони Книги Заповіту існували як окремі звід або зведення задовго до того, як вони увійшли до складу Яхвіста-Елохіста: «можна вважати, що ці закони, перш ніж вони були кодифіковані, вживались в вигляді звичаєвого права, при чому багато з них беруть свій початок з давніх давен»⁴.

Згідно з Книгою Заповіту, ізраїльтяни в період функціонування цього закону продовжували займатися скотарством (Вих. 1, 4; 22, 10–14), землеробством (Вих. 22, 5; 23, 10–12; 23, 16; 23, 19), що майже не відрізняло суспільство Книги Заповіту від суспільства архаїчного періоду, яке займалося напівосілим скотарством і вело рухомий спосіб життя. Книга Заповіту належить сільськогосподарському народу, основним джерелом існування якого є скотарство та його продукція, в цей час гроші ще не були відомі. Крім того, в законодавстві відсутня централізація суду, релігійного культу, а структура суспільства є найпростішою⁵.

У книзі Вихід також наявний перший варіант Декалога (Десяти Заповідей), вміщених в Виході 20, 1–176. Вдруге Декалог викладається в книзі Повторення Закону, де всі законодавчі постанови, викладені в попередніх книгах, повторюються⁷.

Вважаючи на це, можна зробити висновок, що законодавча частина Виходу хронологічно співпадає з додержавним періодом історії ізраїльтян, а отже, могла б функціонувати в умовах Виходу з Єгипту, якщо факт останнього буде доведений. Однак, Книга Заповіту не надає чіткої картини суспільства, в умовах якого вона існувала; це суспільство носить ознаки напівосілості, тому ймовірно, що воно

відповідало формам напівосілого кочовництва, зображеного в історії патріархів.

Наступні біблійні книги, події яких частково охоплюють історію Виходу, це книги Левіт та Числа. Книга Левіт є запозиченою назвою з грецького варіанту тексту Септуагінти (найдавнішого грецького перекладу іудейської традиції елліністичного періоду); в Вульгаті книга має назву Liber Leviticus. Книга Чисел в єврейській Біблії визначається буквально «В пустелі», за п'ятим словом першого стиха, яке визначає місто подій; в грецькій Біблії вона має назву Numeri («Числа»), оскільки в перших главах книги містяться різноманітні обчислення народу, левітів та переселенців⁸.

Ці два твори поєднує використання в них єдиного джерела, розбитого кодифікаторами Біблії за змістом оповідання. Цим старозавітним джерелом є Жрецький Кодекс (Priestcodex), який належить до першої половини V ст. до н.е., авторам якого належить законодавство про Скінію зборів, теократичні конституції та інші окремі ритуальні постанови⁹. Текст Жрецького Кодексу уклався в період Вавилонського полону, коли жерці Єрусалимського храму поставили перед собою завдання зафіксувати в зв'язаному виді основи релігії Яхве. Можливо, ще в період полону почався запис цього нового документу, який міг бути зафіксований вже після закінчення полону. Зміст цього джерела можна тепер знайти в різних книгах: майже вся книга Левіт, більша частина книги Числа, крім того значні частини книг Буття та Вихід становлять собою елементи Жрецького кодексу. В нарративній частині кодексу, в змалюванні Виходу велика увага приділена «топографії» кочування ізраїльських «колін» в Синайській пустелі (Чис. 33), що слугує зв'язкою основної теми Жрецького кодексу — численних законів та оповідань релігійного характеру.

Таким чином, Жрецький кодекс надає нам уявлення давніх ізраїльтян про маршрут мандрувань переселенців в Синайській пустелі. Остаточної точки зору на слідування ізраїльтян за маршрутом, згаданим в Біблії в історичній науці не вироблено, тому це питання залишається спірним.

Хронологічна віддаленість Жрецького кодексу не дозволяє нам в повному обсязі застосувати його до можливого часу Виходу, оскільки постанови кодексу свідчать про існування в суспільстві розгалуженого апарату церковної влади, та символів віри, характерних для осілих суспільств, в яких церква відіграє роль державної ідеології. Однак, ве-

лику цінність для дослідження історії Виходу відіграє вміщена в Жрецький кодекс «топографія» переселення ізраїльтян до Палестини.

Нарешті, п'ята книга Мойсея, Повторення Закону, містить лише деякі фрагменти історії Виходу ізраїльтян з Єгипту, основна ж його частина має виключно законодавчий характер. В єврейській Біблії ця книга визначається як «Слова»; вперше назву використав Філон, який тлумачив його як «Друге, або додаткове законодавство»¹⁰.

Книга Повторення Закону була утворена пізніше, в останні десятиріччя VII т. до н.е. Вважається, що ця книга пов'язана з релігійною реформою часів царювання Йосії, яка стосувалась введення єдиного культу Яхве в Єрусалімі, а також важливі соціальні реформи¹¹. Критики погоджуються в тому, що кодекс Повторення Закону є тією «Книгою Законів», яка була знайдена в Єрусалімі в 621 році до н.е. і була прийнята царем Йосією за основу своїх релігійних перетворень. Укладений же цей кодекс був або в попередні роки правління царя, або за його попередника Манасії¹². Оскільки зміст книги Повторення Закону укладався на основі Жрецького кодексу, тобто регламентує суспільні відносини більш пізнього періоду історії Ізраїлю, та його застосування в біблійній історії Виходу повинно бути незначним.

Таким чином, звертаючись до історії Виходу євреїв з Єгипту, ми повинні спиратись на книгу Вихід, події якої відповідають можливому періоду переселення ізраїльтян з Єгипту в додержавний період. Другим біблійним джерелом, на яке потрібно спиратись в ході дослідження питання Виходу є Жрецький кодекс, вміщений до книг Левіт та Числа.

В розпорядженні сучасної науки відсутні історичні джерела, які співвідносяться з біблійним оповіданням про Вихід ізраїльтян з Єгипту. Цей факт збільшує актуальність та значення джерел, які можуть стосуватись хоча б одного з біблійних тверджень.

Історична наука, на жаль, не володіє в наш час відомостями про історичні пам'ятки, відображені в яких події підкріплювали б біблійне оповідання. Однак, в розпорядженні дослідників наявні твори пізніших авторів Античності, в яких збереглись свідоцтва, які в деякій мірі відповідають історії патріархів Ізраїлю, викладеній в Біблії.

Оповідання про Вихід ізраїльтян з Єгипту привертало до себе увагу істориків вже в епоху Античності. Давні письменники пов'язували Вихід не лише з євреями, а розглядали його

як видалення «прокажених» з цієї країни або як вигнання гіксосів.

Повну одностайність виявляють грецькі автори у визначенні імені лідера чужинців, які захопили Єгипет. Починаючи з твору Гекатея традиція продовжує відносити до законодавця та воєначальника іноземців ім'я Мозес (Гекатей¹³, Лісімах¹⁴, Херемон¹⁵) або Моїсес (Помпей Трог¹⁶). У творі Манефона надається навіть генеалогічний нарис, який нібито визначає предків Мойсея: «Авраам помер глибоким старцем, а у Смеха [Ісаака] і його жінки, взятій з місцевих жителів, народилось 11 синів та дванадцятий Йосиф, онуком якого був Мозес»¹⁷. В цій генеалогії наявні деякі невідповідності з біблійним оповіданням: поперше, автор відкидає з генеалогії одну з ланок, яка повинна була знаходитись між Ісаком та родиною Йосифа — власне, особу Іакова, який вважався в Біблії родозасновником дванадцяти колін; по-друге, Мойсей не є прямим нащадком Йосифа, і, навіть, належав до іншого ізраїльського «коліна». Однак, версія Манефона, в якій Мойсей визначається онуком Йосифа, викладена у Помпея Трога (Юстин 36, II, 2), в той час як Херемон (Проти Апіона I, 290) робить їх лише сучасниками. Манефон також стверджує, що законодавець ізраїльтян «звався Осарсіфом, за ім'ям Геліопольського бога Осіріса, але, перейшовши до них [ізраїльтян] в рід, він залишив своє ім'я і став зватись Моїсес»¹⁸. Пояснення цієї вдової невідповідності між ім'ям Осарсіфа та Мойсея міститься в інших рядках твору: «Прокажені» поставили своїм лідером одного жерця з Геліополя, на ім'я Осарсіф, і дали клятву підкорятись йому в усьому»¹⁹. Отже, за версією Манефона, Мойсей був єгиптянином за походженням, який, поріднившись з ізраїльтянами, отримує ім'я Мойсея. Дослідники вважають, що твір Манефона є єдиним в античній літературі, де законодавець євреїв витупає під ім'ям Осарсіфа²⁰. Страбон і Херемон також стверджують, що Мойсей був єгиптянином, на геліопольське походження Мойсея вказує також Апіон.

Місцезнаходження іноземців в Єгипті в творі Гекатея не визначається, про перебування «прокажених» на території Аваріса розповідає Манефон: «Вони [прокажені] вже багато років страждали в каменоломнях, коли цар поступив їх проханням виділити їм як кров ... залишене в ті часи пастухами (гіксосами) місто Аваріса»²¹. Крім того, вказується, що Аваріс є батьківщиною предків населення Геросоліма²². Уривки праці Манефона «Єгиптіака» (IV–III ст. до н.е.) збереглися в

VIII. Архівні відкриття

«Іудейській історії» Йосифа Флавія, який намагався захистити свій народ від звинувачень єгипетського жерця. Отже, уривок свідчить: «[Гіксоси] обрали царем Салітіса, який розташувався в Мемфісі, наклав данину на Північ та Південь, збудував гарнізони і особливо укріпив східні області ... Салітіс в Сетроїтському номі [найвіддаленіша східна частина Дельти Нілу. — Прим. В. Коростовцева] знайшов місто на схід від Бубастиса під назвою Аваріс і укріпив його»²³.

Труднощі виникають у зв'язку з визначенням трьох інших імен фараонів Єгипту, оскільки в період XVIII династії на престолі перебувало чотири особи, які носили ім'я Аменофіс (Аменхет), чотири особи, ім'я яких було Тутмосіс (Тутмос) та одинадцять осіб з царським ім'ям Рампсес (Рамзес). Не володіючи вихідними даними, якими керувались грецькі історики, важко визначити саме того фараона, якого мали на увазі грецькі автори.

Усі версії грецьких авторів відносно маршруту слідування виселених з Єгипту об'єднують їх північно-східний напрямок, остаточним місцем слідування одностайно визначається територія Палестини. Гекатей першим засвідчив, що Мойсей «заволодівши землею, ... крім інших міст, заснував і ... Геросоліми»²⁴. Манефон визнавав, що прокажені «захопили сучасну Іудею, і заснували місто Геросаліми, побудували храм»²⁵. Діодор також вважав, що вигнанці з Єгипту «посіли місцевість навколо Геросолім і об'єдна[лись] на землях між Аравією та Сирією»²⁶. Помпей Трог стверджує, що «Моїзес досяг давньої батьківщини біля Дамаска»²⁷. Лісімах розповідає, що прокажені «рушили крізь пустелю, і після багатьох складностей досягли місця обітвання. Знущаючи над місцевими мешканцями, грабуючи та спалюючи святилища богів, вони досягли, в кінці-кінців, країни, яка нині зветься Іудеєю і заснувавши там місто, осіли»²⁸. Про вигнання повсталіх «нечистих» до Сирії свідчить Херемон²⁹. Велике значення в цьому випадку має той факт, що саме на період Нового Царства припала найбільша доля іноземних вторгнень до Єгипту, які мали значні політичні наслідки для країни — це завершення періоду гіксосів і вторгнення «народів моря». Обидва ці вторгнення здійснювалися за одним маршрутом — по східному узбережжю Середземного моря через Дельту до Нижнього Єгипету. Однаковим був і шлях виселення іноземців на територію Сирії-Палестини. Отже, вибір історичної епохи Виходу грецькими істориками був теоретично вірним.

Велику різноманітність виявляють грецькі автори у визначенні народу Виходу. Найбільш ранній з відомих творів античних письменників, який належить Гекатею Абдерському, називає їх «сукупністю різних іноземців» (Гекатей³⁰), «чужаками» (Гекатей³¹); письменник зазначає, що іноземців відрізняли інші звичаї в шануванні бога та жертвопринесеннях (Гекатей³²). Вже наступники Гекатея починають пов'язувати народ Виходу з «нечистими», «ненависними богу, які потім стають іудеями» (Діодор³³), як деякий «народ разом з [іншими] хворими» (Помпей Трог³⁴), «прокаженими» (Манефон³⁵), або такими, «що хворіють на лишай» (Діодор³⁶), Помпей Трог³⁷), паршу (Помпей Трог³⁸), часотку (Лісімах³⁹). Всі ці слова відображають негативне ставлення давніх єгиптян до чужинців, які вторглися в долину Ніла і впливали на культурне та політичне життя місцевого населення. Подібні політичні потрясіння охоплювали Єгипет з часів Нового Царства, і включали в себе вторгнення гіксосів в період Середнього Царства (XVIII–XVI ст. до н.е.) та «народів моря» (XII–XI ст. до н.е.). До нашого часу дійшло багато літературних та історичних джерел, які свідчать про непримиримість єгиптян до пригноблених, яка відобразилась в намаганнях повністю стерти з історії свідчення перебування іноземців при владі. Отже, і грецькі історики, які користувались невідомими для сучасного дослідника джерелами, ототожнювали єврейську оповідь про Вихід з Єгипту з періодами іноземного панування, пам'ять про які збереглась в єгипетських писемних та усних джерелах.

Лише в двох випадках греки ототожнюють іноземців, вигнаних з Єгипту, з іудеями. Так, Діодор зауважує, що «нечисті та богом ненависні ... [були] вигнані з країни ... Опинившись в вигнанні, вони зайняли місцевість навколо Геросолім, і об'єдна[лись] в плем'я іудеїв»⁴⁰. Вдруге Діодор прямо зазначає, що вигнаним народом були «іудеї, які хворіли на проказу, часотку та деякими іншими хворобами», які «стали шукати врятування в храмах і жили в храмах, прохаючи подаяння»⁴¹.

Усі ці приклади свідчать на користь думки про існування деякої спільної уяви у двох народів — єгиптян та ізраїльтян, — про перебування деякої групи народів в Єгипті. В обох випадках цей мотив був використаний обома народами, однак в потрібному кожній з сторін змісті. Єгиптяни намагались використати подібну уяву як ілюстрацію визвольної боротьби, ізраїльтяни — як переломний етап в історії, який започаткував виникнення Ізраїльської

держави, законодавства та релігії. Однак, подібне припущення доводить лише наявність літературних зв'язків між єгиптянами та ізраїльтянами, і не може з впевненістю вказувати на історичність біблійних подій.

З усіх грецьких авторів лише Манефон вказує на розорення Єгипту, яке супроводжувало перебування «прокажених» в Єгипті; ще до остаточного вигнання їх з Єгипту їм на допомогу були викликані «пастухи, вигнані Тутмосісом в місто, яке зветься Геросоліми»⁴², щоб розпочати війну з Єгиптом. Отже, «соліміти [мешканці Геросоліми?], які повернулись разом з «нечистими» єгиптянами [в Єгипет] поводитись з людьми настільки безбожно, що попередне їх [Гіксосів] володарювання вважалось золотим [віком] для тих, хто бачив нинішні святацтва»⁴³. Крім того, історія Виходу Манефона завершується перемогою єгипетських царів над «прокаженими» — подібний мотив зустрічається в грецькій літературі лише один раз. Ці особливості історії Манефона пояснюються злиттям в один твір декількох традицій, пов'язаних з різними подіями історії Єгипту.

Велику увагу Гекатей приділяв законодавчій діяльності Мойсея: «Завоювавши землю, [Мойсей] крім інших міст, заснував і ... Геросоліми. Він також збудував в них святилище, навчив шанувати бога ... , написав для них закони, і встановив державний устрій. Він розділив народ на дванадцять частин ... Обравши серед мужів найбільш вишуканих ... він призначив їх священиками. Їх же він призначив і суддями»⁴⁴. В цьому уривку в більшій мірі виявляються зв'язки з біблійною традицією, в якій саме особистості Мойсея ставиться в заслугу надання єврейському народу символів віри, законодавства, а також, утворення тимчасового апарату влади на період переселення з Єгипту в Палестину, який біблійні перекладачі не зовсім коректно перекладали як «судійство». За відсутності безпосередніх зв'язків між цими двома писемними джерелами, свідчення Гекатея могло б стати прямим доказом іудейської фольклорної традиції, яка свідчила про переселення євреїв з території Єгипту в Палестину та утворення в ній нового культурного вогнища, яке з часом набуває національних ознак і яке було покладено в утворення Ізраїльсько-Іудейської держави.

У підсумку зауважимо, що грецьким історикам були притаманні деякі уявлення про виселення з території Єгипту певного народу, історія якого в певній мірі пов'язується з біблійними джерелами. По-перше, фараоном Пригноблення та Виходу вважаються правителі Єгипту Нового Царства (Яхмос I, Аменхо-

тепи, Тутмоси та Рамзеси); по-друге, у визначенні народу, який залишив Єгипет, античні автори, використовуючи топографічні назви та імена, пов'язані з ізраїльською історією (Геросоліми, Палестина, Аравія, Мосес, Йосиф), застосовують в основній масі, поняття «іноземці», «чужинці», і рідше — «іудеї», в розумінні релігійного об'єднання або народу, який відрізняє особлива форма вірування; по-третє, деяка уява по лідера чужинців, ім'я якого одноставно визначається як Мойсей (Мосес, Мойсей, Мозес) була притаманна усім авторам, які змальовували історію Виходу; по-четверте, місцезнаходження чужинців в Єгипті більшість авторів невідоме, а серед існуючих називається Аваріс або «окрема місцевість для поселення»; по-п'яте, чужинці в ході виселення використовували північно-східний напрямок слідування — через пустелю в Палестину, що відповідає запропонованій Біблією версії подій переселення євреїв в Палестину.

¹ Вейнберг И. П. Рождение истории. Историческая мысль на Ближнем Востоке в середине I тыс. до н.е. — М.: Наука, 1993. — С. 23–24.

² Еврейская энциклопедия: Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. В 16-ти т. / Под ред. С. М. Дубнова, Л. Кацнельсона. — СПб.: Общество научных еврейских изданий.: «Брокгауз-Ефрон», б.г. — Т. 8. — С. 469.

³ Фрэнгер Дж. Библиейские сказания: Пер. с англ. / Ред. А. Рановича. — М.: Изд-во «Безбожник», 1931. — С. 185; Стручевский И. А. Колониальная политика Египта в эпоху XVIII династии. — М.: Наука, 1967. — С. 51.

⁴ Фрэнгер Дж. Библиейские сказания: Пер. с англ. / Ред. А. Рановича. — М.: Изд-во «Безбожник», 1931. — С. 185.

⁵ Cook S. A. The Laws of Moses and the Code of Hammurabi. — London. Adam&Charles Black, 1903. — P. 44; Шафиръ М. П. Очеркъ моисеево-талмудического права. — СПб., 1987. — С. 23–24.

⁶ Вишев И. В. Десять Заповедей и современность / Время и Библия: Сб. статей / Сост. В. Рябиков. — Челябинск, 1978. — С. 14; Еврейская энциклопедия: Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. В 16-ти т. / Под ред. С. М. Дубнова, Л. Кацнельсона. — СПб.: Общество научных еврейских изданий.: «Брокгауз-Ефрон», б.г. — Т. 8. — С. 417–472.

⁷ Декалог (Десять заповѣдей). Разборъ и подробно объясненіе. Лекціи по Закону Божию курса средних классовъ гимназій, составленная Д. Магиддом. — СПб., 1912. — С. 10; Гече Г. Библиейские истории / Пер. с венг. — М.: Политиздат, 1989 — С. 90.

VIII. Архівні відкриття

⁸ Encyclopaedia Biblica. A critical dictionary of the literary, political and religious history, the archaeology and natural history of the Bible. London, Adam&Charles Black, 1899. — Vol. 15. — P. 782.

⁹ Шифман И. Ш. Ветхий Завет и его мир. Ветхий Завет как памятник литературы и общественной мысли древней Передней Азии. — М.: Политиздат, 1987. — С. 43.

¹⁰ Encyclopaedia Biblica. A critical dictionary of the literary, political and religious history, the archaeology and natural history of the Bible. London, Adam&Charles Black, 1899. — Vol. 15. — P. 827.

¹¹ Еврейская энциклопедия: Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. В 16-ти т. / Под ред. С. М. Дубнова, Л. Кацнельсона. — СПб.: Общество для научных еврейских изданий: «Брокгауз-Ефрон», б.г. — Т. 10. — С. 90.

¹² Фрэзер Дж. Библейские сказания: Пер. с англ. / Ред. А. Рановича. — М.: Изд-во «Безбожник», 1931. — С. 188; Вейнберг И. П. Рождение истории. Историческая мысль на Ближнем Востоке в середине I тыс. до н.е. — М.: Наука, 1993. — С. 26.

¹³ Диодор, Историческая библиотека XXXIV–XXXV, 1, 1–5 / Греческие и римские авторы о евреях и иудаизме / Н. В. Брагинская, М. Штерн. — М; Иерусалим: Гешарим, 1997. — Т. 1: От Гедродота до Плутарха. — М.: Иерусалим, 1997. — С. 28.

¹⁴ Апион, Египтиака, аруд: Евсевий, Евангельские приуготовления / Греческие и римские авторы о евреях ... — С. 385.

¹⁵ Аполлоний Молон, Иудеи, аруд: Иосиф, Против Апиона II, 16 / Греческие и римские авторы о евреях ... — С. 420.

¹⁶ Диодор, Историческая библиотека I, 28, 1–3 / Греческие и римские авторы о евреях ... — С. 339.

¹⁷ Херемон, История Египта аруд: Иосиф, против Апиона 1, 288–292 / Греческие и римские авторы о евреях ... — С. 150.

¹⁸ Там само. — С. 83.

¹⁹ Там само. — С. 84.

²⁰ Манефон, Египтиака, аруд: Иосиф, Против Апиона I, 73–91 / Греческие и римские авторы о евреях ... — С. 85.

²¹ Страбон Амасийский, Истрия, аруд: Флавий, Иудейские древности XIV, 114–118 / Греческие и римские авторы о евреях ... — С. 82.

²² Херемон, История Египта аруд: Иосиф, против Апиона 1, 288–292 / Греческие и римские авторы о евреях ... — С. 84.

²³ Греческие и римские авторы о евреях и иудаизме / Н. В. Брагинская, М. Штерн. — М; Иерусалим: Гешарим, 1997. — Т. 1: От Гедродота до Плутарха. — М.: Иерусалим, 1997. — С. 58.

²⁴ Диодор, Историческая библиотека XXXIV–XXXV, 1, 1–5 / Греческие и римские авторы о евреях и иудаизме / Н. В. Брагинская, М. Штерн. —

М; Иерусалим: Гешарим, 1997. — Т. 1: От Гедродота до Плутарха. — М.: Иерусалим, 1997. — С. 28.

²⁵ Херемон, История Египта аруд: Иосиф, против Апиона 1, 288–292 / Греческие и римские авторы о евреях ... — С. 81.

²⁶ Брестед Д. Г. История Египта с древнейших времен до персидского завоевания. — М., Кн-во М. и С. Сабашниковых, 1915. — С. 169.

²⁷ Диодор, Историческая библиотека I, 28, 1–3 / Греческие и римские авторы о евреях ... — С. 339.

²⁸ Апион, Египтиака, аруд: Евсевий, Евангельские приуготовления / Греческие и римские авторы о евреях ... — С. 385.

²⁹ Аполлоний Молон, Иудеи, аруд: Иосиф, Против Апиона II, 16 / Греческие и римские авторы о евреях ... — С. 420.

³⁰ Диодор, Историческая библиотека XXXIV–XXXV, 1, 1–5 / Греческие и римские авторы о евреях и иудаизме / Н. В. Брагинская, М. Штерн. — М; Иерусалим: Гешарим, 1997. — Т. 1: От Гедродота до Плутарха. — М.: Иерусалим, 1997. — С. 27.

³¹ Там само.

³² Там само.

³³ Помпей Трог, аруд: Юстин, История Филиппа, Libri XXXIV Эпитома 1, 9 / Греческие и римские авторы о евреях ... — С. 183.

³⁴ Диодор, Историческая библиотека I, 28, 1–3 / Греческие и римские авторы о евреях ... — С. 339.

³⁵ Херемон, История Египта аруд: Иосиф, против Апиона 1, 288–292 / Греческие и римские авторы о евреях ... — С. 82.

³⁶ Помпей Трог, аруд: Юстин, История Филиппа, Libri XXXIV Эпитома 1, 9 / Греческие и римские авторы о евреях ... — С. 183.

³⁷ Диодор, Историческая библиотека I, 28, 1–3 / Греческие и римские авторы о евреях ... — С. 339.

³⁸ Там само.

³⁹ Апион, Египтиака, аруд: Евсевий, Евангельские приуготовления / Греческие и римские авторы о евреях ... — С. 385.

⁴⁰ Помпей Трог, аруд: Юстин, История Филиппа, Libri XXXIV Эпитома 1, 9 / Греческие и римские авторы о евреях ... — С. 183.

⁴¹ Там само. — С. 169.

⁴² Херемон, История Египта аруд: Иосиф, против Апиона 1, 288–292 / Греческие и римские авторы о евреях ... — С. 81.

⁴³ Там само. — С. 82.

⁴⁴ Диодор, Историческая библиотека XXXIV–XXXV, 1, 1–5 / Греческие и римские авторы о евреях и иудаизме / Н. В. Брагинская, М. Штерн. — М; Иерусалим: Гешарим, 1997. — Т. 1: От Гедродота до Плутарха. — М.: Иерусалим, 1997. — С. 28.